

Ե Ղ Ի Շ Է ԸՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ը.

§ 1. ՎԱՐԳԱՆՆԵ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ

Այս խորագրին առի մասնանիշ բնիչ կ'ուզեմ այն առանձին դաստիարակութիւնը, զոր տալին Վարգանի՝ իւր Մեծ Տայրն՝ Սահակ, եւ մայրը՝ Սահականոջը, որ անասարակոյս արժանի գուտարն էր իւր Հօր:

Իշխանազուններու կրթութիւնն առ հասարակ, մանաւանդ ապագադիտական հրահանգներ՝ ժամանակին բնականով, միավորութիւն, նետաւնութիւն, որս, յանձնուած էր սնայիչներու, գոտարակներու, լուրերու կամ լուրձներու, դոյնախներու: Վերջիններս մանաւանդ ամեն վայրկեան կ'ընկերասիրէին կամ կը հետեւէին իրենց յանձնուած իշխանիկներու: Նոյն իսկ պատանդի ժամանակ. գայեակներ՝ իբր խնամակալ՝ ամէն խնամք, ամէն հակողութիւն անձնագրութիւն իսկ չէին խնայեր, ասոնք միշտ բնոր խորհրդակցականներ եղած են իրենց իշխանիկներուն: Մամիկանեանց մէջ ասկայն գայեակներէ աւելի ծնողքի դաստիարակութիւնն իւր յատուկ գրոշմն ունի. այս կէտը զօրեղացեալ կը շնանէր մանաւանդ՝ երբ խնդիրը Մեծն Սահակի թոռներուն վրայ է:

Մեծ մարդը՝ արդէն ուսեալ, գիտուն, քաղաքագէտ, կենցաղագէտ անձնաւորութիւն մը՝ ծնեալսէր գուրգարանքով կը գզգզէր իւր ծերութեան միթթարութիւնները, եւ այս չիղջ այն տանն, ուր հայ գրականութեան ծագիւմը սփռուած էր եւ ամբողջ մը բերած էր պատուական ծերին խոնարհներուն: Անոր թոռները, մանաւանդ Վարգան, բարեբառակց թուգոգիպութեան, ազգի մը համար ամենէն նշանաւոր գարագուռի համարուած՝ սովորէին ժամանակի մը բարիքը վայելցիցին. իրենց պատանի ծագիւմը՝ գրական ծագիւմի մէջ զարգացաւ, բնիկ մասնագրութեան մ'ամենէն հարազատ դաստիարակութիւնը անոնց տանն՝ նոյն ինքն հնարիչ վարպետներու ձեռքով:

Պատմական կեանքի մ'ամենէն հետաքրքրական մէկ կողմն է այս որ երբեք պատահած ըլլայ տիեզերական պատմութեան ամենէն նշանաւոր դէմքերուն: Խնդիրը այն չէ որ Վարգան՝ ճակատագրի հրահանգով այս գէպքին մէջ մեծ, բարձր կը կանգնի, իւր կեանքը նշանաւոր կնիք մ'ալ կը կրէ, որովհետեւ Մամիկանեան տոհմին ուրիշ ներկայացուցիչներն ալ նոյնքան մեծ, նոյնքան

1 Պատմական պահած քանի մը թանկագին հետքեր կը ցուցնեն թէ գայեակիք ղրկածն կապուած էին իրենց խնամքը վայելող նախորարներուն, նոյն իսկ թագաւորներուն: Առանց ուրախուլու չոր կամ գաւառան գայեակներու գլուխութիւնը կը տեսնենք Գրատառմաս մը, քան. հաստաորիմ, Արշակ մեծ՝ Անդու բերդի մէջ եւ Խուրա՛ճ՝ Պատմականաց մաս (Բուզ. Ե. Է. — Փրպ. էջ 434, 437, 454—55 եւայլն):

բարձր են առանց վերածնական եւանդին թառմութիւնը ծնելու, այլ՝ Վարգան գարուն արւածին ծնունդն եղաւ: Ծնունդ մը՝ կրօնի եւ գրականութեան ամենէն ապք երկուցերին մէջ, ուր իսկ գոտու իւր սնունդը, սնունդը, հօր, կարող մեղքերով Համբուած: Վարգան՝ անմիջապէս նախորդող պատրաստուած սիրտ մը զգաց իւր շունչին առիկ:

Այդ պատրաստ սիրտը Մեծն Սահակ գրաւ իւր թոռան մէջ. այս մեծ մարդը որ համակ սիրտ մ'էր իւր ազգին համար, այն Յիպար եկեղեցեկանը, որ բուռն ինչ որ չկրցաւ ընել երբեք առնող նախորարական ոյժը կամ թագաւորը, մասնաւոր առնող, որ իւր ժամանակին հանդիպեցան իրով թագաւորներին, Մեծն Սահակ մարմնացումն է որով եւ մօղի րովանգակ ոյժերուն, կրօնի եւ ազգութեան բոլոր թափանցիկութեան. մարմնացումն Մեծին, Նուիրումի, Արովին, Գորովին, Գաղափառներին, Աշխօքին, որք պահեցին զինքն միշտ բրիտառարգ եւ հասունցին "ի յերկար ծերութիւն": Այս մարմնացումի մէկ ցուքն է Վարգան՝ Մամիկանեան արիւնի մէջ մարմնացած:

Մեծ Հայրապետը՝ Մեծ Վարգապետին հետ հայուն գրական կեանքն ալ կազմակերպէ յետայ՝ կարծես Մեսրոպին թողուց զարգացումը ու բարգաւաճումը այն գործին եւ ինքն իւր աչքը գարձուց համարելու կրթութեան այն Յոսէփն, որ ազգին տառարարութեան մ'եղաւ սկիզբն ի վեր եւ որ քիչ յետոյ հրահանգներ պիտի գործէր: — Թերեւս Մեծն Սահակ ալ, Մեծն Ներսէսն յետայ, իւր արիւնի միացուց Մամիկանեանց, այս Յոսէփն Տայրենաբարձութեամբ փոխարինելու այն կուրաւոր, զոր քիչ յետոյ պիտի ունենար հայ արքունի հորիզոնն՝ արշակունեաց ծիրանիին սեւացումը՝ միջկայուց միջին անգիրն բռնած վերջապահ պիտի: Մեծն Սահակ եւ ուրիշ գլուխը կը տեսնէր որքոյնք եւ հեկեկաքի որքոյնքին մէջ (Փրպ. էջ 54—56) թէ արքունի մականք, թէ քահանայական "բնիկ հայրենի" ճովանդ ճակատագրապէս կ'իյնային. մին՝ չկանգնելու համար, իսկ միւրը՝ ուրիշ մեղքերու յանձնուելու համար: Այս նախատեսական յափշտակութիւններու տագնապին մէջ էր որ, ինչպէս կը սիրեմ հաւատալ, իւր մեղքով նարտեց Համագապի եւ Սահակա նուշի գլուխները: Օրհնեալ պատկ. որչափ արդեք արցունք թափեց պատուական ալեւորը՝ երբ իւր սրտաբաւ օրհնութիւնները տուաւ անոնց, երբ Երմեակին օրհնեցք մը միջոց եւ Երմեակի գութը մաղթեց ծաղիկի ամոններու. նա որ միշտ կը խաղէր, կու լար ետպական նախազգացումներով բնկուլուած "վան չկենելոյ . . . արու օրդի" (Փրպ. էջ 86), եւ միայն իւր Սահականուշին կը սպասէր բողբոջի մ'ընծիւղելուն. եւ ասան Վարգան, զերդ վարդ էր քաղուէր, կը ժպտէր Սահականուշի առաջատար իւր Հօր գերաբարձր արքունի եւ Անոր մայրաւորները հանդարտեցնելու համար:

Այս վիճակին մէջ, ուրեմն, շատ բնական էր որ Մեծն Սահակ իւր թոռներին հետ արքունի կրթութիւն մը, որ յարմարէր իւր ամենէն մեծ նպատակին: Եւ երբ Արիւն գիտամար մասնանիշ

որ ի Ժողովուրդին հասնող զգուշացումը, (այս. Գ. Ժե)։ Երբ մեծ ստիճի մը կը մասնակցի Մեծ Հայրապետը, եւ Հայոց բանակը վարելու ոչ ոք կը դառնայ, գիրքին է զգուշ Համադասակի գիրքն ու գիրքը, որու արժանիքին գրառականն է արդէն Մեծ Սահակի փեսայացուն, հայ զորաւորութեան սանձին իրեն յանձնելին եւ Մամիկոնեան Յոհաննիստի բարձրացումը եւ զահին, Համադասակի նշանաւոր Մամիկոնեանիքն է ուրեմն, եւ հարկաւ իւր սպարապետի՝ բնակի յատկութենէն բան մը գրաւ իւր վարդապետի մէջ, որ քիչ յետոյ իւր տեղն պիտի գրառէր։ — Համադասակ անշուշտ շատաւոր Մամիկոնեանիքն էր իւր Յոհաննիստի, ասոր թուականը կարելի չէ որոշել, իսկ իւր սպարապետութիւնը տեւեց 26 տարի, 388 թուական — 414 թուական 415։

Ետանի չէ թէ վարդան՝ իւր հօր գերեզմանին վրայ թափած արցունքով ողորկեց իւր մօր չորիմն ալ, կամ թէ Մեծն Սահակ այս ամեններէն որոն խաբիւրջ օղբաց առաջին անգամ։ Արդի հետեւ Սահականոյ իւր թափանչանքով միայն կը յայտնուի պատմութեան մէջ։

Վարդանի եւ իւր հերզաններու ազգական մարդանքներն, որք յետոյ այնքան նշանաւոր էջեր լեցուցին պատմութեան մէջ, կը սիրեմ Համադասակին առաջ, Համադասակ վարժեցունց եւ հակեց անոնց վրայ, այս այնչափ բնական է որչափ Մեծն Սահակն առաջէ հօգաւորութիւնը միւս մարդանքներու վրայ։ Եւ անմահի չէ ենթագրել թէ զորավար Յոհաննիստի մը պահանջն պիտի բլլար իւր հարազատները օտար խորհրդէն հրահանգին չենթարկել, գէթ բարբառովն։ Մեծն Սահակի մասնաւոր խնամքը միտկողմանի պիտի չբլլար։ Համադասակն ալ կը հակէ իւր գաւառներուն վրայ, «որը», փարպեցում վարդանի եղբորորդիներուն մանկութիւնը բացառող խօսքերով, «մէջ դեռնալ է զի մանկութեան էին՝ ամենայն տեսանող մտաց եղեւիւն օղբով եւ զբաւնով... Լուսնայ... յոյսնային, եւ օրհնանքս է իւրեքդէ, յոյսնային եւ իմանալիս, է նկարիւրութեան ինչեց-նային է գիտեցանցով, յոյսնային է իմանալիս եւ նախապետն յերկրոնց յետոյ անշուշտ, եւ յոյսնային իմանալիս եւ իմանալիս զորոց յետոյ յոյսնային, իւրեքդէ հանապաղ զիւր այլ եւ այլ օրոցով, եւ իմ այլ պատմական եւ մշտնջենի գիտելի ինչքան ըստ իւրաքանչիւր ուղիորդաց։ Եւստի զիսկանային ընթերիս օրհնային ճանապարհաց Հայոց, Եւստի զարդարելին յոյսնային օրհնային օրհնային, եւ ընթերիս»։

Հայրենակի սերունդին այս բնախօսական եւ մտաւորական կենդանի եւ աշխարհ նկարին մէջ՝ փարպեցում արտայայտիչ գրչէն ելած՝ իւր միեւնոյն տոհմի նկարագրի, ամենայն իրաւունք կրնանք գիտել վարդանը, Հայրենակը եւ Համադասականը, եւ վարդանը՝ այնչափ թեթեւաւոր եւ նախապաշար իւր պատմականութեան որոյ մարզանք-

ներուն մէջ, որչափ իւր ծերութեան Յոհաննիստի փերուն վրայ, ուր օրն է բուն նիգակ կը շարժէ, սուր կը շողացնէ, փերին կը տեղայ եւ տեղալ կուտայ, իւր անդադական փերին՝ Արշաւիր կամարակոնին, «ի հաստատածութիւնն եւ յանձնեց գիտողութիւնն անն վատահայն», ինչպէս Երբեմն կուրի փերուն վրայ (Փարպ. էջ 190—192)։

Վարդանի մասուր զարգացումը գէթ հաւատարմութիւն բլլար իւր սարգմանին, եւ բացի հայրենէն, որուն՝ հարկաւ գրականութեան ալ զարգացում Սահակի օղբովութեան տակ, շատ վարժ էր անշուշտ յոյն եւ պարսիկ լեզուներուն։

§ 2. ՎԱՐԴԱՆ ՍՏՐԱՅԵԼԱՏՑ

Վարդան անեցանք յիշատակելու (էջ 87) թէ Մեծն Սահակ՝ իւր Թաւոս ու Մեծ վարդապետ Բիզանդիոն ղրկեց 420ին՝ կորսուր պաշտօնով մը Եւսո թուականը վարդանի կենանքին նշանաւոր մի կէտը կ'որոշէ։ Կէտ մը զորոհանդէսութեան, որ կապուելով թէ արգելին եւ թէ մասնաւորական պատմութեան գեղեցի մը հետ, նոյնչափ յատկաւ նշանակութիւն մը կ'ունենայ։

420էն յառաջ վարդանի նկատմամբ բան մը չէ աւանդուած. գիտեմք միայն թէ Մեծն Սահակ առաւել խնամք կը տանէր իւր թուաներու ներքինութեան։ Բայց անտարակոյս գէթ երբի կերքին զօրեւոր մէջ իրբն սպարապետի Յոհաննիստի զաւակ բաժին մը կամ պաշտօն մ'ունէր։ Ոչ միայն իւր Յոհաննիստի գիրքը, ոչ միայն Մեծն Սահակի հովանաւորութիւնը՝ թոյլ չեն տար անգործ ենթագրել վարդանը, այլ մանաւանդ տարիքը, որ բաւական յաւաքացած էր 420էն յառաջ։ Արդեւ Մամիկոնեան Յոհաննիստի անտարակոյս վարդանին անցած պիտի բլլար իւր հօր Համադասակի վախճանումէն յետոյ. թէպէտ այս մասին չկայ ո եւ յիշատակութիւնն այն տանն վարդան հասուն երեւոտարը մ'է 27—28 տարեկան եւ իւր անդրանիկ՝ Յոհաննիստի իւր ժառանգական իրաւունքն էր։ Եթէ պատմութիւնն ապեքախտ գտնուած է այսպիսի անձերու կենսագրական նոյն իսկ ամենէն եական պարագաներուն հանդէպ, գէթ միւթթարական է տեսնել թէ երբ վարդան յանկարծ կը կանգնի պատմութեան շէնքին վրայ պաշտօնով մը, շատ կարեւոր եւ շատ պատուաւոր թուական մը կը բացայ իւր կենսագրականութեան մէջ։ Այդ պաշտօնն է Բիզանդիոնի (420) եւ Տիւրքիոյ (422) երկու նշանաւոր պատմագրականութիւններու մասնակցումը։

Բիզանդիոն ղրկուած պատմագրականութեան կարեւորութիւնը բնականաւ համար՝ բաւական է ուշ դնել ժամանակին, պատմագրականութեան նպատակին պատմագրականութիւնը կազմող անձներուն, ուր Գիտեմք ժամանակը, ուր քաղաքական տաքտային անկում մը կը բերէին հպարտական դահին, երբ գրականութիւնը իւր ամբողջ գրաման նոր ոյժ մը կը բերէր ազգին։ Վաւարդու վրէժ կը լուծէր. Մեծն Սահակ քաղաքական ծառայուն հետ ներքին բան մը կը գրար՝ գրէ իշխանութեան բերած յաղթական սփոփանքը, որ

Փարպ. էջ 835, 337—338. Լ ճշգրիտ նկարագրի արեւելեան արքի փառքներու (սփոփանք) կամ օրհնանք, որ յայտնի հնութիւն ունի։

